

Hangon Rintama

Antero Uitto

Taustahistoriaa

Hankoniemi ja sitä ympäröivä saaristo oli jo kauan ollut tärkeä sotilaalliselta kannalta, koska se sijaitsee Suomenlahden suulla, joka on meritie Pietariin. Hangon eteläpuolella olevan Russarön linnakesaaren ja Suomenlahden eteläpuolella sijaitsevan Viron Osmussaaren väli on noin 60 km. Tämän Suomenlahden portin sulkeminen kohdalla on mahdollista rannikkotykitillä.

Elokuussa 1939 Neuvostoliitto ja Saksa tekivät sopimuksen, jossa ne jakoivat Itä-Euroopan keskenään. Baltian maat ja Suomi kuuluivat Neuvostoliiton etupiiriin. Painostuksen alaisena Baltian maat suostuivat Neuvostoliiton vaatimuksiin luovuttaa tukikohtia alueiltaan syys-lokakuun vaihteessa. Neuvostoliitto miehitti mm. Virosta Paldiskin ja Osmussaaren eli pääsi näin Suomenlahden etelärannalle.

Suomessa seurattiin tarkasti tilannetta ja osattiin varautua Neuvostoliiton taholta samantapaisiin esityksiin, eikä Baltian maiden esimerkkiä haluttu missään tapauksessa seurata. Suomen vuoro tuli odotetusti jo lokakuun alkupäivinä.

Suomen valtuuskunta J.K. Paasikiven johdolla tapasi neuvostojohdon ensimmäisen kerran Kremlissä 12. lokakuuta. Molotov viittasi Euroopassa vallitsevaan sotatilaan ja Neuvostoliiton Baltian maiden kanssa solmimiin avunantosopimukseen. Stalin totesi Neuvostoliiton elinetsujen vaativan Suomenlahden sulkemista mahdollisen vihollisen hyökkäyksen varalta ja vaati Hangon alueen vuokraamista.

Paasikivi kävi valtuuskuntineen kolme kertaa kuukauden sisällä Moskovassa, mutta joka kerta Hanka ja sen lähisaaria koskeva vaatimus muodostui neuvottelujen katkeamispisteeksi. Max Jakobssonin mukaan venäläisten muista vaatimuksista oltaisiin todennäköisesti päästy yksimielisyyteen, jos Neuvostoliitto olisi saanut haluamansa tukikohdat Suomenlahden pohjoisrannikolta.

Kun Suomen valtuuskunta marraskuun puolivälissä lähti Moskovasta kolmannen kerran tuloksettomien neuvottelujen jälkeen, tapahtumat lähtivät vyörymään dramaattisesti parin viikon sisällä. Marraskuun viimeisenä päivänä puna-armeija hyökkäsi Suomeen laajalla rintamalla. Joulukuun 1. päivänä julistettiin Terijoelta, että Suomessa oli muodostettu uusi Suomen Kansanhallitus eli Teriojen hallitus puheenjohtajanaan Otto Kuusinen. Hän allekirjoitti heti seuraavana päivänä 2.12. Moskovassa Neuvostoliiton ja Suomen välillä keskinäisen avunannon ja ystävyys sopimuksen, johon sisältyi myös Hankoniemen vuokraus ja Suomenlahden saarien myyminen. Näin Neuvostoliitto pääsi tavoitteeseensa vaihtamalla koko Suomen hallituksen nukkehallitukseksi.

Suomi pystyi talvisodassa torjumaan puna-armeijan hyökkäykset. Neuvostoliitto joutui luopumaan Teriojen hallituksesta ja teki rauhansopimuksen Suomen kanssa 13.3. Sen allekirjoittivat presidentti

Risto Ryti, ministeri J.K. Paasikivi sekä kenraalimajuri Rudolf Walden ja kansanedustaja Väinö Voionmaa. Venäläiset allekirjoittajat olivat Molotov, Zhdanov ja kenraali Vasilevski. Kartan mukaan Suomi joutui vuokraamaan Hankoniemen lisäksi laajan saaristoalueen 30 vuodeksi laivastotukikohtaa varten. Alueen kokonaispinta-ala oli noin 115 km². Maa-alueen pituus Hankoniemen maarajasta lounaiskärkeen oli 22 km. Suomelle annettiin 10 vuorokautta aikaa alueen evakuointiin. Tällöin evakuoitiin Russarön linnakesaaren tykit sekä teollisuuden koneita ja laitteita. Lisäksi yli 8000 Hankoniemen asukasta menetti kotinsa.

Hankoniemen pääpuolustuslinja

Suomalaiset perustivat talvisodan jälkeen Hangon Ryhmän, joka syntyi Neuvostoliiton rakentaman sotilastukikohdan muodostaman selustahyökkäysuhan vuoksi. Hankoniemelle muodostettiin oheisen kartan mukaiset puolustuslohkot, jotka lännestä itään olivat Hiittisten, Bromarvin, Prästkullan, Hankoniemen ja Snappertunan lohkot.

Hankoniemen alueen linnoitustyöt alkoivat välittömästi suojaamaan uutta rajaa erillisenä Salpalinjan osana. Maastotiedustelun jälkeen hyväksyttiin rakennettavaksi lännestä itään yleinen pääpuolustuslinja Vestervik - Bredvik - Långstrand - Storholm - Vitträsk - Harparskog - Skogby - Björnholmen - Odensö - Skäldö - Baggö. Pääpuolustuslinjan valinnassa oli huomioitava sen optimaalinen etäisyys vuokra-alueen rajasta; sen oli oltava tarpeeksi lähellä, mutta ei liian lähellä. Kaukana sijaitsevan puolustuslinjan pituus olisi muodostunut kaarevan muotonsa vuoksi huomattavasti pidemmäksi kuin lähellä olevan. Toisaalta vihollisen yllätyshyökkäysmahdollisuus rajoitti linjan vetämisen liian lähelle rajaa. Pääpuolustuslinjasta tuli lähes 40 kilometrin pituinen.

Vihollisen tärkein hyökkäyssuunta oli Hankoniemen yli neljän kilometrin levyisen kaulaosan kautta, mistä oli hyvät liikenneyhteydet maamme elintärkeisiin kohteisiin. Niemimalle rakennettiin pääasema. Tälle ns. Harparskog-linjalle tehtiin kanta- eli kestonnoitteiksi betonibunkkereita ja tarpeeksi suuriin kallioihin kallibunkkereita. Niiden eteen rakennettiin noin viiden kilometrin mittainen, 3-4 rivinen yli parimetrinen kivinen panssariestelinja. Koska vihollisen hyökkäyksen painopiste tuli olemaan itärajalla, Hangon motti olisi pidettävä kurissa niin pienin miesvoimin kuin mahdollista, joten linnoituslaitteet piti rakentaa erityisen lujiksi ja vastustuskykyisiksi. Kuvassa Salpalinja-tyyppinen bunkkeri, jota oli paranneltu talvisodan kokemuksen perusteella. Siinä oli aukko sekä konekiväärille että panssarintorjuntatykkille. Lisäksi rakennettiin runsaasti kantalinnoitteita tukevia kenttävarustuksia.

Pääaseman molemmille puolille saaristoalueille rakennustyöt pääsivät täydessä laajuudessaan alkuun vasta keväällä 1941, jonka vuoksi sodan alkamisen vuoksi kantalinnoitteita ei ehditty saada valmiiksi. Niitä valmistui vain muutama avoin betoninen tykkiasema. Rakenteilla olleet useat kallibunkkerit jäivät keskeneräisiksi.

Valmiiksi saatiin kuitenkin runsaasti kenttälinoitteita, jotka olivat välttämätön osa puolustusjärjestelmää. Kun kantalinnoitteet rakennettiin aina ammattityönä, kenttävarustustyöt tehtiin useimmiten sotilaiden ja reserviläisten voimin. Kenttälinoitteita olivat muun muassa puu- ja maarakenteiset konekivääri- ja panssarintorjuntatykkikorsut, miehistökorsut, tähystys- ja tulenjohtopaikat sekä avoimet konekivääri- ja pst-tykkipesäkkeet. Lisäksi niihin kuuluivat oleellisena osana taistelu- ja yhdyshaudat, ampumakuopat, piikkilankaesteet, naamiointi- ja valelaitteet jne. Hankoniemen pääpuolustuslinjalle rakennettiin lukuisia myös osittain betonivahvisteisia korsuja, joista monet sisälsivät ns. säästöbetonia. Betonin valmistamisessa käytettiin paikallista hiekkaa ja soraa, joten nekin voitiin laskea kenttälinoitteiksi.

Venäläisten linnoitteet

Kun vuokra-alue oli joutunut Neuvostoliiton haltuun, sinne tuotiin sotilaita siten, että määrä ylitti 20 000 miestä jo kesällä 1940. Neuvostojoukot ryhtyivät heti linnoittamaan tukikohtaansa ja työt jatkuivat syksyyn 1941 asti.

Hankoniemellä oli neljä perättäistä puolustusasemaa. Lisäksi rakennettiin Hankoniemen eteläosaan uusi rautatie 305 mm:n rautatietykkeitä varten. Lähes kaikki venäläisten varustukset olivat vankkoja kenttälinoitteita, varsinaisia (suomalaisen standardin mukaisia) bunkkereita oli hyvin vähän.

Venäläisistä bunkkereista merkittävin oli Hangon Kasinon lähelle rakennettu komentaja Kabanovin komentobunkkeri, jossa hänen lisäkseen asusti pari muuta merkittävää komentajaa. Muu esikunta oli lähes kolmen kilometrin päässä Kabellhamnin esikuntabunkkerissa.

Suomalainen Blenheim-kone teki syyskuun alussa nopean ylilennon vuokra-alueen yli ja sen ottamassa kuvassa näkyy Hangon kaupungin keskusta, johon Kabanovin bunkkeri on merkittynä, samoin esikuntabunkkeri.

Kesällä 1941 Hangon tukikohdassa oli linnoittautuneina noin 27 000 neuvostosotilasta, jotka olivat monipuolisesti varustettuja ja hyvin koulutettuja. Lisäksi Hangossa oli noin 3000 siviiliä. Joukossa oli upseerien perheiden lisäksi satamatyöntekijöitä, keittiö- ja sairaalahenkilökuntaa, kulttuurityöntekijöitä jne.

Laivastotukikohdan varustuksista mainittakoon muun muassa 50 panssarivaunua ja noin 170 tykkiä, joista kolme oli 305 mm:n ja neljä 180 mm:n rautatietykkiä. Lentorykmentistä pääosa siirrettiin sodan alettua Tallinnaan, mutta Hankoon jäi parisenkymmentä konetta. Merivartiojoukoilla oli toistakymmentä 26 metristä aseistettua moottorivenettä. Hankoniemen lisäksi venäläiset olivat kenttälinoittaneet alueellaan myös ympäröiviä saaria paikoitellen tehokkaasti. Niihin tarvittaviin operaatioihin oli ilmatuki nopeasti saatavissa Täktomin lentokentälle sijoitetulta lentorykmentiltä sekä Baltian venäläisistä tukikohdista.

Venäläiset olivat linnoittautuneet Hankoniemelle lujasti, ja mahdollisen sodan syttyessä he olivat myös kaikesta päätellen suunnitelleet jatko-operaatioita syvälle Suomeen. Tämä näkyy muun muassa kartassa olevista hyökkäysnuolista, jotka ylittävät suomalaisten pääaseman, Harparskog-linjan.

Hangon Ryhmän joukot

Sodan syttyessä 25. kesäkuuta 1941 Hangon Ryhmän päävoimien eli 17. Divisioonan ja muiden tehtävään määrättyjen joukkojen piti alkuperäisen suunnitelman mukaan ottaa vuokra-alue omaan haltuun saksalaisen divisioonan tukemana. Ryhmän kokonaisvahvuus oli noin 22 000 miestä. Sodan syttyttyä yleistilanne poikkesi kuitenkin etukäteiskaavailuista, ja Hankoniemen rintamien molemmilla puolilla jähmetyttiin etupäässä puolustukseen. Venäläiset eivät yrittäneet vastoin odotuksia laajempaa yleishyökkäystä ja vastaavasti suomalainen sodanjohto katsoi, että hyökkäykset vahvasti linnoitettuun Hankoon toisi suuria tappioita. Hankoniemen tilanteen arvioitiin laukeavan vähitellen itärintaman ja Baltian sotatoimien edistyessä.

Päävastarinta-asemassa ryhdyttiin puolustukseen, ja 17. Divisioonaa irrotettiin pääosiltaan jo heinäkuun puolen välin jälkeen Itä-Karjalaan. Hangon Ryhmään jäi divisioonasta JR 55 ja vahvennuksiksi saatiin rannikkopataljoona ja tykistöpatteita sekä rajakomppanioita. Tämän jälkeen Hangon rintaman joukot käsittivät noin 14 000 miestä. Ne koostuivat suurimmalta osin suomenruotsalaisista sotilaista. Lisäksi elokuussa saatiin ruotsalaisista vapaaehtoisista muodostettua oma pataljoona, Hangöbataljonen, joka oli suurimmillaan 912 miestä.

17. Divisioonan lähdön jälkeen tykkien lukumäärässä ei tapahtunut suuria muutoksia. Hankoniemen taisteluissa tuli rannikko-, kenttä- ja linnoitustykistön osuus hyvin merkittäväksi. Hangon Ryhmän viidellä lohkolle oli kullakin oma tykistövoimansa. Koska myös vihollisella oli mittava määrä tykistöä, tykistötaistelun ainekset olivat molemmin puolin valmiit. Tykistötiedustelulla oli luonnollisesti näissä taisteluissa hyvin keskeinen asema.

Saaristotaistelut

Taisteluista kehittyi ennen pitkää lyhyitä mutta ankaria saaristotaisteluja, joissa molemmille osapuolille syntyi huomattavia tappioita. Suomalaisten tavoitteena oli pitää oma alue hallussaan voidakseen tähyttää neuvostojoukkojen toimintaa. Venäläiset pyrkivät puolestaan valtaamaan juuri ne saaret, joista oli mahdollista tarkkailla heidän päätukikohtiaan Hankoniemellä.

Venäläiset vartiovenelaivueet tekivät lukuisia etukäteen suunniteltuja maihinnousuoperaatiota, ja he valtasivat useita saaria heinä-elokuussa 1941. Merkittävimmät taistelut liittyivät Hangon pohjoispuolella Bromarvin lohkolle olleeseen Horsön saariryhmään sekä Hankoniemen itäpuolella Snappertunan lohkolle sijainneeseen Hästön saariryhmään. Lisäksi venäläiset valtasivat heinäkuun puolivälissä Morgonlandetin saaren, jossa oli 7-miehinen suomalainen vartio-osasto. Yli 10 hehtaarin saari sijaitsi Hankoniemen kärjestä noin 12 km lounaaseen Hiittisten lohkolle. Kymmenen päivää myöhemmin he hyökkäsivät 11 km kauemmaksi Bengtskärin majakkasaareen.

Sekä Horsön että Hästön saariryhmissä venäläiset valtasivat menestyksellisesti useita saaria, ja tappiot sekä heidän että suomalaisten puolella olivat merkittäviä. Saaristotaisteluissa häviävä osapuoli joutuu pakenemaan saarista, jolloin he joutuvat tulelle alttiiksi. Anatoli Treskinin maalauksessa esitetään hyvin propagandistisesti Morgonlandetin valtaus. Kesän saaristotaisteluista venäläiset saivat useita suomalaisia sotavankeja, joista he tekivät useita propagandalentolehtisiä.

Bengtskärin taistelu

Venäläiset hyökkäsivät Hiittisten lohkolle 23 km:n päässä sijaitsevalle runsaan parin hehtaarin kokoiselle Bengtskärin majakkasaarelle, jossa käytiin verinen taistelu.

Majakan huipulta suomalaiset pystyivät seuraamaan Hangon meriliikennettä ja välittämään jatkuvaa tilannekuvaa rannikopattereiden tulen johtamiseksi. Mahdolliseen hyökkäykseen osattiin nyt varautua ja Bengtskäriin lähetettiin lisää sotilaita, ja saarella oli kaikkiaan 38 miestä. Lähimmät omat joukot olivat luoteessa Örössa noin 13 kilometrin päässä.

Kolme venäläistä aseistettua 26-metristä MO-tyyppistä merivartiovenettä lähti miehistöineen Hangosta 26.7. vastaisena yönä tarkoituksenaan räjäyttää majakka. Merivartioveneet saapuivat lähes huomaamatta Bengtskärin edustalle noin kello yksi. Yksi veneistä ehti laskea maihin koko 30 miehen joukkueen. Hälytyksen jälkeen Bengtskäristä välitettiin Öron linnakkeelle tiedot tapahtumista ja kerrottiin vihollisen edenneen jo majakan edustalle. MO-veneet antoivat maihinnousuille tulitukea tykeillään. Yhdessä niistä oli majakan räjäytysjoukkue, joka ei onnistunut pääsemään saareen.

Suomalaisten rannikkotykistö alkoi toimia saatuaan hälytyksen. Kello 01.20 Granholmin linnakkeen kaksi 120 mm:n patteria avasi sulkutulen majakan molemmille puolille. Hieman myöhemmin Öron 152 mm:n patteri avasi tulen. Hiittisten lohkon esikunta pyysi lisäksi tukea laivastolta ja ilmavoimilta. Tykkiveneet Uusimaa ja Hämeenmaa sekä vartiomoottorivene VMV-13 lähtivät kohti Bengtskäriä, ja niiden tuli ajoi vihollisalukset loitolle. Tykkiveneiden saapuminen sai kuitenkin aikaan vihollistykistön osallistumisen taisteluun. Kaiken lisäksi Hangosta saapuneet vihollisen hävittäjäkoneet hyökkäsivät tykkiveneitä vastaan. Aamun valjetessa taistelupaikalle riensi kummankin osapuolen lentokoneita. Myös suomalaiset panssarilaivat Ilmarinen ja Väinämöinen oli hälytetty, mutta ne jäivät Öron korkeudelle 18 venäläisen pommikoneen hyökättyä niiden kimppuun.

Tykkiveneistä saatiin Bengtskäriin 12 miehen maihinnousuryhmä majakan yläkerroksissa olevien puolustajien tukemiseksi. Taistelun aikana Uusimaa sai täysosuman vihollisalukseen *PK-238*, jonka miehistö hyppäsi veteen. Suomalaisten vartiomoottorivene *VMV-13* kävi noutamassa mereen joutuneet. Aamulla saatiin avuksi vielä 83 miehen iskukomppania, joka taistellen sai majakkarakennuksen suomalaisten haltuun ja vähitellen päivän mittaan koko saaren.

Vielä seuraavana päivänä 27.7. vihollisen lentokoneet pääsivät suhteellisen vapaasti pommittamaan majakkaa, koska saarella ei vielä ollut ilmatorjuntatykkejä. Seurauksena suuri osa kerrosten välipohjista ja tornin portaikko romahti, jolloin 11 miestä kuoli ja 18 loukkaantui. Bengtskärin taistelussa suomalaisten kokonaistappiot olivat 32 kaatunutta ja 45 haavoittunutta. Venäläisten tappiot olivat jonkin verran suuremmat.

Sodan yleistilanne Virossa ja sen vaikutukset

Saksalaiset joukot etenivät kesällä 1941 Baltiassa ja elokuun lopussa ne saapuivat Tallinnaan ja valtasivat sen 28. elokuuta. Venäläiset joutuivat vetäytymään sieltä, ja tilanne vaikutti myös Hankoniemen asemaan, koska neuvostotukikohta oli vaarassa joutua selustaan. Tallinnan evakuoinnin jälkeen suomalaisten tähytys havaitsi myös Hangossa tavallista runsaammin kuljetuksia ja liikennettä. Hangon Ryhmä alkoi pohtia, olivatko venäläiset siirtämässä joukkojaan myös sieltä pois, koska sodan painopiste oli siirtymässä Leningradin suuntaan.

Tilanteen selvittämiseksi suomalaiset päättivät syksyllä toimeenpanna menetetyissä Horsön ja Hästön saariryhmissä väkivaltaisia tiedusteluhyökkäyksiä. Ne osoittivat, että saaret olivat vielä lujasti neuvostojoukkojen hallussa ja suomalaiset joutuivat usein perääntymään tappioita kärsien. Vasta Sommaröarnin taistelu Horsön saariryhmässä 23. lokakuuta oli suomalaisten kannalta menestyksellinen. Se olikin viimeinen saaristotaistelu. Taistelun tulos osoitti, mikä merkitys oli kouliintuneiden miesten rohkealla vastaiskulla silloin, kun sitä tuettiin oikea-aikaisella tykistöllä.

Viron saaristossa saksalaiset joutuivat taistelemaan odotettua kauemmin, koska vasta 19. lokakuuta alettiin Hiidenmaalta kiireesti evakuoida neuvostojoukkoja Hankoon. Venäläisten mukaan Hangon tukikohdalla oli strategista merkitystä vain niin kauan kuin Virossa Hiidenmaa ja Osmussaari pysyivät heidän hallussaan, sillä niiden menettämisen myötä myös Hankoniemi kävi hyödyttömäksi ja jäi mottiin. Hiidenmaa joutui saksalaisten haltuun 22. lokakuuta. Vielä marraskuun alussa Suomen ilmavoimien osasto sai tehtäväksi tuhota Hangon venäläisen lentoryhmän, mutta se joutui luopumaan tavoitteistaan kärsittyään vakavia tappioita ilmataisteluissa neuvostohävittäjiä vastaan.

Neuvostojoukkojen evakuointi Hangosta

Neuvostoliitto päätti lokakuun lopulla evakuoida siellä olevat sotajoukot - yli 27 000 miestä - sekä tärkeimmän kaluston Leningradiin. Öiseen aikaan tapahtunut operaatio ajoittui lokakuun lopusta joulukuun alkuun. Evakuointi pystyttiin salaamaan yllättävän tehokkaasti erilaisilla tempuilla suomalaisilta. Lähtiessään venäläiset jättivät Hankoon painotuotteissa rajuja paluu-uhkauksia.

Evakuointi tapahtui vaikeissa oloissa Suomenlahdella olleiden miinakenttien vuoksi. Punalavasto menetti useita aluksia ja ihmisiä. Viimeisen evakuointisaattue 2.12. käsitti vielä noin 12 000 miestä. Saattueen suurimmalle laivalle *Josif Stalin* matka oli kohtalokas. Siihen oli pakkautunut lähes 5600 ihmistä ja laiva ajoi miinoihin vahingoittuen erittäin pahasti, ja seuranneissa räjähdyksissä kuoli satoja. Venäläiset saattuealukset onnistuivat pelastamaan aivasta yli 1700 henkeä. Kuvassa Adolf Bockin propagandistinen maalaus miinoihin ajautuneesta Josif Stalinista, jota muka saksalaiset alukset vievät saksalaiseen tukikohtaan. Kun laiva oli vielä tällaisessa kunnossa, sen vierellä oli vain venäläisiä saattuealuksia, jotka yrittivät hinata ja avustaa sitä.

Aamun 3.12. koittaessa laiva ajautui keula- ja peräosa revenneenä Viron rannikolle ja juuttui kiinni hiekkasärkälle Naissaaren ja Paldiskin puolivälissä. Laivassa oli vielä elossa noin 1800 henkilöä. Saksalaiset veivät heidät sotavankeina Tallinnaan. Suurin osa heistä vietiin Saksaan

sotavankileireille. Suomeen päätyi 785 miestä, jotka tuotiin takaisin Hankoon sotavankeina raivaus- ja puhdistamistöihin.

Hangon takaisinvaltaus

Suomalaiset etenivät Hangon kaupunkiin 4. joulukuuta 1941. Itsenäisyyspäivän juhlallisuuksien jälkeen perustettiin raivausosasto, koska alueella oli melkoinen sekasorto. Tyypillistä venäläisille, jotka jättävät perääntyessään paikat tähän kuntoon. Raivausosaston ensisijaisina tehtävinä olivat Hangon maantien ja rautatien saaminen liikennöitävään kuntoon sekä kaupunkialueen ja sataman raivaaminen. Alueelle kylvetyt miinat aiheuttivat paljon harmia ja purkutöitä.

Ylipäällikkö, marsalkka Mannerheim saapui joulukuun puolivälissä antamaan kiitoksen Hangon Ryhmän joukoille hyvin suoritetusta työstä ja hyvästelemään kotimaahansa palaavan ruotsalaisen vapaaehtoispataljoonan.

Talvella 1942 saatiin liikenneyhteydet kuntoon, sähkövalo Hankoon sekä vesijohtoverkko toimimaan. Siviiliväestö sai takaisinmuuttolupia sitä mukaa kun alueet oli raivattu. Kesällä 1942 paluulupia oli myönnetty lähes 1000 henkilölle ja vuoden loppupuolella alkoi voimakkaampi muuttoliike.

Leningradin piirityksen aikaan 1942 venäläiset laativat Hangon puolustuksen 164 päivästä propagandistisen muistoalbumin, joka sisälsi 46 kuvataulua teksteineen.

Hangossa oli useita eri vanki- ja siirtoleirejä sodan aikana; venäläisten sotavankien leiri 1942-1944, saksalaisten leiri 1942-1944, inkeriläisten siirtoleiri 1943, suomalaisten SS-miesten paluu 1943, virolaisen JR 200 kotiuttaminen 1944 ja heti sodan jälkeen palaavien suomalaisten kotiuttamisleiri.